

Masarykova univerzita
Fakulta sociálních studií
Obor Sociální antropologie

Vývoj přístupu antropologie ku štúdiu rituálu

SAN 301: Seminár k úvodu do sociálnej antropológie

Katarína Teplická (385979)

V Brne 29.12.2012

Úvod

Ritualizovaná činnosť je v súčasnom laickom povedomí chápaná ako akákoľvek činnosť, ktorá sa pravidelne opakuje. Antropologické chápanie rituálu sa odlišuje od toho laického primárne v tom, že za rituálne činnosti považuje tie, ktoré sú spojené s posvätným a nadprirodzeným. Rituály sa vykonávajú kolektívne a riadia sa súborom pravidiel. Pre ľudí účastniacich sa rituálu má tento akt hlboký osobný význam, ich súčasťou je potlačenie samého seba a následný prechod do zmeneného stavu. (Murphy 1999) Výskum rituálu je úzko spätý s výskumom náboženstva. Podobne ako náboženstvo, rituály sú jedným zo základných rysov ľudských kultúr, čo dokazuje fakt, že v každej známej kultúre existuje nejaká forma ritualizovanej činnosti. V tejto práci sa pokúsím popísať niektoré hlavné prístupy ku štúdiu rituálu a jeho funkcie a významu pre spoločnosť.

Prístupy ku štúdiu rituálu: funkcionalizmus, štrukturalizmus, symbolizmus

Sociológ Émile Durkheim, inšpirovaný R. Smithom a J. Frazerom, hľadal odpovede na pôvod rituálu v totemických spoločnostiach. Posvätná obeta je jednou z najčastejších foriem rituálneho správania v týchto spoločnostiach. Durkheim tvrdil, že každá spoločnosť obsahuje v sebe prvky svetského a prvky náboženského. Rituály existujú ako spoločenské reprezentácie posvätnej zložky spoločnosti, slúžiac na posilňovanie solidarity a integrity spoločnosti. Prístup Durkheima a spolu s ním mnohých ďalších autorov (A.R. Radcliffe-Brown, E.E. Evans-Pritchard, Max Gluckman či Edmund Leach) patrí do oblasti funkcionalizmu, ktorý hľadá vysvetlenie rituálu v jeho spoločenskej funkcii. (Eriksen 2001) Podľa tohto prístupu má rituál napomáhať udržovaniu existujúcich spoločenských štruktúr.

Alfred Reginald Radcliffe – Brown sa podobne ako Durkheim pýta, akú rolu majú kultúrne javy pre zachovanie štruktúry a pre integráciu spoločnosti. Podľa neho „*zvyky a rituály fungujú ako nástroje posilnenia stability spoločnosti a uchovania integrity kultúry.*“ (Soukup 2000: 109) Základnou myšlienkou jeho štúdia kultúry a rituálu je, že „*kultúrne prvky, ako sú zvyky a obyčaje, nie je možné pochopiť štúdiom ich samotných, ale analýzou funkčnej role, ktorú ktorú hrajú vo vzťahu k sociálnej štruktúre.*“ (Soukup 2000: 109) Ako príklad takéhoto funkčného rituálu uvediem rituál *Salat* praktizovaný medzi moslimskými veriacimi. Salat je

modlitba ktorú veriaci praktizujú päť krát denne. Deti sú už odmalička vedené k tomu, aby vedeli kedy a ako sa majú modliť, keďže rituál Salat má prísne dané pravidlá. Jeho funkcia spočíva v tom, že praktizujúcim dáva pocit spoločne zdieľanej morálnej hodnoty, funguje teda ako stmelujúci a integrujúci prvok. Okrem toho Salat utvrdzuje náboženské presvedčenie u moslimov, čím spĺňa svoju náboženskú funkciu v posilňovaní viery. (Henkel 2005)

K myšlienkám Radcliffa – Browna sa hlási aj Edward Evan Evans – Pritchard, no namiesto analýzy funkcií, ktoré rituál plní pre spoločnosť, sa zameriava na jeho význam pre jednotlivých jej členov. Inštitúcie, akými sú rituály, vyjadrujú hodnoty a idey spoločnosti, a pre ich pochopenie je rozhodujúci výskum ich symbolických dimenzií, nielen funkcií, ktoré plnia. Evans – Pritchard objasňuje v diele *Čarodejníctví, věštby a magie u Azandů* význam rituálu u Azandov, kde vyzoroval silnú vieru v čarodejníctvo a mágiu. „*Viera v čarodejníctvo u Azandov na jednej strane funguje ako výklad sveta, na strane druhej ako sociokultúrny regulatív podporujúci žiadúce modely chovania.*“ (Soukup 2000: 114) Azandovia sa obracajú na čarodejnícke rituály pri každom nešťastí, ktoré sa nedá vysvetliť inak než vplyvom magických síl. Pri odhaľovaní vinníka nešťastia Azandovia používajú veštby za pomoci jedu. Príbuzný osoby ktorej sa stalo nešťastie spolu s odborníkom na jedy ide do lesa, kde je jed podaný sliepkam. Následne sa vyslovujú mená podozrivých osôb, až kým pri niektorom z nich sliepka neumrie. Na zozname podozrivých sú len tí, ktorí nejak vybočujú z uznávanej normy. Funkcia tohto obvinenia je dôležitá v tom, že upozorní obvineného na to, že jeho chovanie je deviantné a vymyká sa spoločenskej norme. (Soukup 2000)

Čiastočný odklon od funkcionalistického prístupu predstavuje Edmund Ronald Leach, podľa ktorého rituály nepodporujú stabilitu spoločnosti. Leach spochybňuje názor, že sociálny systém je organizovaný a v rovnovážnom stave. (Soukup 2000) Svoj pohľad na rituál popisuje v diele *Politické systémy horskej Barmy*.

Prístup ku spoločnosti ako neorganizovanej jednotky, plnej rozvratov a konfliktov, je charakteristický aj pre marxistov. Z nich sa budem bližšie venovať Maxovi G. Gluckmanovi.

Gluckman pozerá na konflikt ako na „*významný činiteľ integrácie a diferenciácie spoločnosti.*“ (Soukup 2000: 117) Môže síce na jednej strane byť symbolom spoločenského rozvratu, na strane druhej ale môže prispievať k posilneniu solidarity alebo zníženiu sociálneho napätia. Svoju tézu vysvetľuje na príklade kontrolovaného konfliktu. Jedným

z najznámejších príkladov kontrolovaného konfliktu, ktorý Gluckman uvádza, je rituál napodobňovania vzbury proti kráľovi v Južnej Afrike. Autorita vládcu môže niekedy byť nalomená až ohrozená. Prostredníctvom tohto rituálu je skutočná túžba povstať vyčerpaná.

V období zberu úrody ženy v Swazijsku „hrajú“ mužov, obliekajú sa ako muži, vykonávajú mužskú prácu a správajú sa ako oni. V tomto období sa spievajú piesne verejne vyjadrujúce kritiku a posmech kráľovi. Tento rituál je podľa Gluckmana vyjadrením rebélie, prostredníctvom ktorej je umocňovaný sociálny rád spoločnosti, tým že dočasne umožňuje občanom vstúpiť na pozíciu symbolickej moci, kedy formou inštitucionalizovaného protestu spoločnosť posilňuje svoju uniformitu a zároveň je posilnená pozícia panovníka. Rituál v tomto chápaní spĺňa spoločenskú funkciu, a zároveň znamená emocionálny zážitok pre jedincov.

V súlade s Gluckmanovým pohľadom na štúdium rituálu sú symbolisti Victor W. Turner a Clifford Geertz. Victor W. Turner sa vo svojej teórii inšpiroval Radcliffom – Brownom a Gluckmanom. Symboliku rituálov interpretoval na štúdiu kmeňa Ndembu. Rituál bol medzi príslušníkmi kmeňa Ndembu najčastejší spôsob urovnávania konfliktov, prostredníctvom neho sú vyjadrené abstraktné hodnoty spoločnosti, ktoré tvoria základ jej organizačnej štruktúry. Turner sa sústredil na interpretácie symbolov, akými sú farby používané v rituáloch, významné stromy, byliny a ďalšie špecifické objekty. Kládie dôraz na vzťahy medzi symbolmi. Rolu symboliky v rituále ilustruje Turner na takzvanom mliečnom strome, ktorého význam pre členov spoločnosti Ndembu sa nedá pochopiť rozlúštením jediného izolovaného symbolu, ale iba vo vzťahu všetkých vzájomne prepojených symbolov. (Soukup 2000)

Mliečny strom zohráva dôležitú symbolickú úlohu v rituále *Nkang'a*, ktorý podstupujú dievčatá v puberte. Tento rituál symbolizuje premenu z dievčaťa na ženu, a je v ňom zdôrazňovaný vzťah matky a dcéry. (Turner 1967)

Keď sa kôra mliečneho stromu poškodí, vyteká z neho biela tekutina podobná materskému mlieku. Symbol materského mlieka je spojený so ženou, saním mlieka a matkou. Matka je úzko spojená s rodinou, a tá pre členov kmeňa Ndembu symbolizuje ich spoločnosť ako celok. (Soukup 2000) Analýzou symbolov používaných v rituále a ich vzťahov môžeme podľa Turnera dospieť ku porozumeniu hodnotám danej spoločnosti.

Clifford Geertz podobne ako Turner vidí v rituáloch symbolické významy. Jeho najznámejšou analýzou rituálu sú balijské kohútie zápasy. Zápasy sú organizované ako

reakcie na neprijemné udalosti rôzneho druhu: či už sa jedná o choroby, zlú úrodu alebo prírodné katastrofy. Kohúti tu symbolizujú mužnosť, muži sa stotožňujú s tým, čo ich fascinuje a zároveň desí – tým sú temné sily. Kohútí zápas je totiž chápaný ako krvavá obeť démonom.

Podľa Geertza sú kohútie zápasy „*symbolickou odpoveďou na agresiu a rivalitu skrytú pod povrchom balijskej kultúry.*“ (Soukup 2000: 183) Rozsah práce mi neumožňuje, aby som popísala priebeh celého zápasu, ale k tomu odporúčam prečítať si Geertzovo dielo venované tejto tématike- *Deep Play: Notes on the Balinese Cockfight*. Balijsci prostredníctvom zápasov vyjadrujú to, čo inokedy nemôžu: divokosť, rivalitu, bojovosť, mužský narcizmus a vášeň.

Táto interpretácia rituálu je podobná Gluckmanovému pojatiu rituálu ako inštitucionalizovaného konfliktu.

Obdobou kohútich zápasov sú športové podujatia, ako napríklad hokejové či futbalové zápasy alebo olympijské hry. Tieto kontrolované formy zápasenia umožňujú účastníkom a divákovi ventilovať agresivitu a napätie, ktoré v bežnom živote nie sú tolerované.

Záver

Pohľady na funkciu a dôvody vzniku rituálu dodnes nie sú v antropológii jednotné. Najpočetnejšie interpretácie vznikli od autorov bežne zaradzovaných do štrukturálneho funkcionalizmu, akými sú E. Durkheim, A.R. Radcliffe-Brown, E.E. Evans-Pritchard, Max Gluckman či Edmund Leach. Jedným z moderných prístupov k štúdiu rituálu je symbolizmus, ktorý neinterpretuje rituál z pohľadu jeho funkcie v spoločnosti, ale snaží sa o interpretáciu jeho symbolických významov pre spoločnosť. Je reprezentovaný V. Turnerom a C. Geertzom. V práci som popísala iba niektoré prístupy ku rituálu, avšak existuje ešte široké spektrum tých, ktoré som tu kvôli kratšiemu rozsahu nepopisovala. Patrí medzi ne aj prístup kognitívnej antropológie, marxistické prístupy a ďalšie. Štúdium rituálu je komplexná a široká oblasť, preto verím, že moja práca poslúži ako uvedenie do tejto problematiky.

Literatúra

1. ERIKSEN, Thomas Hylland. *Small Places Large Issues*. London : Pluto Press. 2001. pp. 209 - 226
2. HENKEL, Heiko, „Between Belief and Unbelief lies the Performance of *Salāt*: Meaning and Efficacy of a Muslim Ritual“, *Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol. 11 no. 3. September 2005, pp. 487–507.
3. MURPHY, R.F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Slon. 1999. s. 170-194
4. Ritual. In: *Encyclopaedia Britannica* [online]. [citované 29.12.2012]. Dostupné na: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/504688/ritual>
5. SOUKUP, Václav. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha : Portál. Vyd. 1. 2000. 232 s.
6. TURNER, V. W. *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca : Cornell University Press. 1967. 405 p.